

TÍNH ĐẲNG ĐỐI TRONG BỐ CỤC VÀ HÌNH THỨC TRANG TRÍ CÁC Ô HOA VĂN TRÊN MÁI CÔNG TRÌNH ĐIỆN THÁI HÒA

TS. NGUYỄN TIẾN BÌNH
CNMT. LÊ PHƯỚC TÂN

Tóm tắt: Bài viết trình bày về một số kết quả khảo sát phân chi tiết trang trí trên bờ nóc tiền điện, chính điện công trình Điện Thái Hòa và đưa ra nhận định về quy luật bố cục màu sắc, hình thức trang trí của công trình này.

Abstract: This paper presents some results of the survey on decorative patterns of panels on the roof of Thai Hoa palace in Hue citadel and comments on the rules of color layout, decorative form on the roof of this building.

Tính đẳng đối trong kiến trúc và mỹ thuật các công trình triều Nguyễn, dù đã được biết đến từ lâu các đề tài trang trí của chúng, dù đã được đề cập tới nhiều, thậm chí tác giả của tài liệu [1] đã khẳng định các dạng đề tài trang trí triều Nguyễn đều gắn với chủ thuyết tam giáo đồng nguyên trong văn hóa Việt, song việc khảo sát riêng cho 01 công trình cụ thể như Điện Thái Hòa - công trình đặc biệt quan trọng trong hệ thống hành chính-chính trị của triều Nguyễn để tìm ra những điểm chung, những điểm đặc biệt về bố cục màu sắc, về trật tự sắp xếp các đề tài trang trí từ giữa tới 02 bên, từ bờ nóc tới bờ quyết, bờ cảnh thượng; từ tiền điện chính điện; từ mặt trước tới mặt sau của công trình,... vẫn chưa được thực hiện, hoặc nếu đã thực hiện thì vẫn chưa được công bố.

Bằng phương pháp tiếp cận trực quan: chụp ảnh, quan sát cách thức bố cục các chi tiết trang trí, so

sánh tính đẳng đối, sự tiếp biến về màu sắc các ô học từ giữa sang 2 bên, từ trước ra sau; thống kê tần xuất xuất hiện các chi tiết trang trí trên mỗi mặt, mỗi khu vực, kết hợp khảo cứu các tài liệu nghiên cứu về ý nghĩa các hoa văn họa tiết triều Nguyễn... từ đó đưa ra những nhận định về nguyên tắc, về trật tự sắp xếp các ô học, về sự tiếp biến màu sắc và về mức độ quan trọng giữa các chủ đề trang trí ô học mặt ngoài của công trình mang tính biểu tượng của quốc gia thời đó - Thái Hòa Điện.

Trong phạm vi bài viết này, các kết quả khảo sát chỉ được trình bày giới hạn cho 2 chi tiết quan trọng nhất là trang trí ô học bờ nóc chính điện và hậu điện của công trình này. Các chi tiết trang trí khác như con giao, con giống, bờ quyết, bờ cảnh thượng, khu dĩ... sẽ được đề cập đến trong 01 bài viết khác.

1. Điện Thái Hòa và ý nghĩa của phần trang trí trên mái

Điện Thái Hòa là công trình biểu trưng cho quyền lực của triều đình nhà Nguyễn, được sử dụng làm nơi thiết đại triều và các buổi triều nghi quan trọng của triều đình. Cho tới thời điểm hiện tại, mặc dù đã nhiều lần được tu bổ, cả trước và sau năm 1975, công trình vẫn tồn tại uy nghi và còn lưu giữ được nhiều yếu tố nguyên gốc nhất hiện nay (hình 1 và 2).

Hình 1. Điện Thái Hòa - mặt trước

Hình 2. Điện Thái Hòa - mặt sau

Theo các thông tin được trình bày trong tài liệu [1] và [2] trang trí hoa văn triều Nguyễn được biểu hiện trên nhiều hệ đề tài, từ vũ trụ - thiên nhiên - sự

vật; thực vật; động vật; nhân vật và điển tích; đồ vật và đề tài hoa văn-minh văn. Trong đó, đối với phần trang trí ô học bờ nóc và bờ quyết, đề tài trang trí

VẬT LIỆU XÂY DỰNG - MÔI TRƯỜNG

chủ yếu là đề tài vũ trụ - thiên nhiên - sự vật, thực vật và đồ vật. Mặc dù ý nghĩa các trang trí hoa văn của Việt Nam mang ảnh hưởng văn hóa Trung Hoa song điểm đặc biệt của trang trí cung đình Nguyễn là tính sáng tạo trong cách thể hiện, có sự biến đổi cho phù hợp với tâm linh và văn hóa Việt. Trong đó, điểm khác biệt đặc trưng nhất là sự phối hợp, đan xen các đề tài trang trí, mang ảnh hưởng của chủ thuyết Tam giáo đồng nguyên (Nho giáo là đạo trị quốc; Lão giáo là đạo vô vi, hướng đến sự giải thoát về tâm hồn và Phật giáo là hướng con người tới làm việc thiện).

Các biểu tượng trang trí trên các ô hoa văn thông thường là các đồ vật và thực vật, được phân ra nhiều loại và cách thể hiện như bát bửu, bát quả,

tứ thời, tứ quý kết hợp với hoa lá, mây ngũ sắc và những dải băng điều. Kiểu phối trí này tạo nên sự liên kết mềm mại nhưng chặt chẽ về mặt bố cục tạo hình vừa hoàn chỉnh những giá trị về mặt ý nghĩa biểu tượng (mây: biểu thị hình tượng của không gian trên cao, linh thiêng huyền bí; dải băng điều: biểu thị sự quanh co uốn khúc mà trong tiếng Hán gọi là "bàn triền" - cách phát âm giống chữ trường - do đó nó mang ý nghĩa dài lâu, bền vững, trường tồn). Kiểu thức kết hợp bát bửu, bát quả, hoa lá và dải băng điều được gọi là "triền chi", mang biểu tượng cho sự phát triển thường xuyên, lâu dài. Hình 3, 4, 5 là một vài trang trí ô học bờ nóc tiền điện và chính điện Điện Thái Hòa.

Hình 3. Một số ô học bờ nóc tiền điện

Hình 4. Ô học chính giữa bờ nóc tiền điện

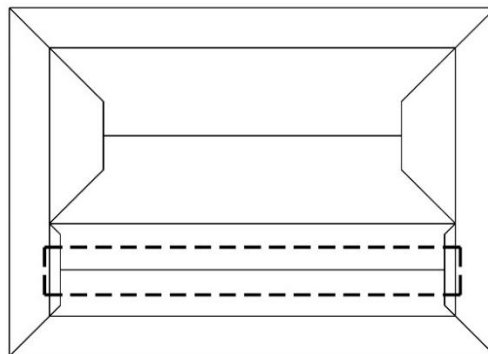

Hình 5. Ô học chính giữa bờ nóc chính điện

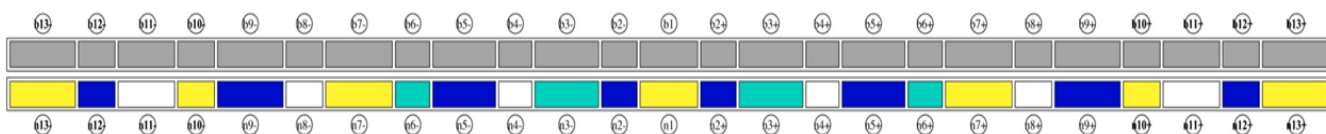
2. Kết quả khảo sát phần trang trí trên bờ nóc

a. Bờ nóc tiền điện

Bảng 1 và hình 6-7 là vị trí và kết quả khảo sát màu sắc và chi tiết trang trí bờ nóc tiền điện - Điện Thái Hòa. Trong bảng, phần nửa trên là các ô trang trí phía bên trái công trình (hướng Đông) theo hướng nhìn về Ngọ Môn. Màu sắc của các ô trong hình tương ứng với màu sắc của các ô khảo sát. Các ô được bố trí đối xứng nhau. Phía sau bờ nóc tiền điện không có trang trí nên được phủ màu xám.

Hình 7. Vị trí bờ nóc tiền điện

Hình 6. Bố trí màu sắc ô học trang trí trên bờ nóc tiền điện

Bảng 1. Bố trí chủ đề trang trí trên bờ nóc tiền điện

Chi tiết trang trí bờ nóc phần nửa hướng Tây - Tiền điện - Điện Thái Hòa												Mâm quả Ô trung tâm (ô 1)
Hoa cúc	Thơ	Hoa mẫu đơn	Thơ	Đàn tranh, thảo sách	Thơ	Hoa mẫu đơn	Thơ	Đỉnh ba chân, gậy như ý	Thơ	Chậu cá vàng	Thơ	
Ô n13-	Ô n12-	Ô n11-	Ô n10-	Ô n9-	Ô n8-	Ô n7-	Ô n6-	Ô n5-	Ô n4-	Ô n3-	Ô n2-	
Chi tiết trang trí bờ nóc phần nửa hướng Đông - Tiền Điện - Điện Thái Hòa												
Hoa cúc	Thơ	Hoa mẫu đơn	Thơ	Đàn tranh, thảo sách	Thơ	Hoa mẫu đơn	Thơ	Đỉnh ba chân, gậy như ý	Thơ	Chậu cá vàng	Thơ	
Ô n13+	Ô n12+	Ô n11+	Ô n10+	Ô n9+	Ô n8+	Ô n7+	Ô n6+	Ô n5+	Ô n4+	Ô n3+	Ô n2+	

Kết quả khảo sát cho thấy, bờ nóc tiền điện gồm 25 ô, trong đó, ô số 1 là ô trung tâm, mang hành Thổ nên có màu vàng. Ô số 7±, ô 10± và ô 13± cũng có màu vàng. Chất liệu trang trí của các ô bằng Pháp Lam, được bố cục theo dạng thức *nhất thi, nhất họa*. Mỗi ô hình chữ nhật lớn là một hình vẽ, ô chữ nhật nhỏ là một bài thơ. Tổng cộng có 12 bài thơ, tương ứng với 12 ô, 12 ô hình và ô trung tâm. Màu sắc giữa các ô nửa phía Đông (n+) và các ô nửa phía Tây (n-) đối xứng tuyệt đối với nhau từng cặp một.

Chủ đề trang trí các bức họa của các ô là bát bửu Nho giáo kết hợp với 2 loại hoa là hoa Mẫu Đơn và hoa Cúc. Ngay sát cạnh ô trung tâm là bức

họa chậu cá với 2 con cá vàng. Mức độ quan trọng về ý nghĩa của các biểu tượng được xếp thứ tự từ ô trung tâm lan dần ra các ô xung quanh. Ô 3± là chậu cá, có 2 con cá vàng (song ngư). Về loại bát bửu, chậu cá vàng thuộc loại bát bửu đạo Phật nhưng đã được nâng lên một tầm ý nghĩa quan trọng hơn rất nhiều, xếp vào loại *bát cát tường*. Theo tài liệu [1] thì hai con cá là dấu hiệu chúa tể vũ trụ của Ấn Độ. Như vậy, xét về mặt ý nghĩa, chậu cá vàng này cũng là biểu hiện sức mạnh của quân vương, của nền quân chủ. Tiếp đến là các biểu tượng không thuộc dòng bát bửu đạo Khổng, là hoa mẫu đơn và hoa cúc. Cũng theo tài liệu [1], hoa mẫu đơn là “loài hoa biểu tượng cho nguyên lý

VẬT LIỆU XÂY DỰNG - MÔI TRƯỜNG

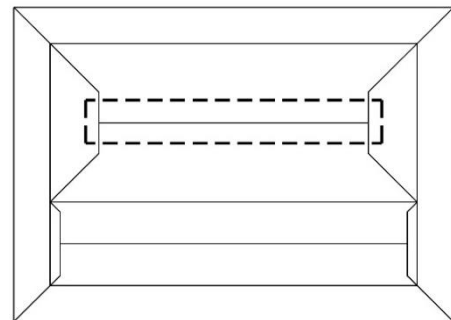
ương bởi sự tỏa sáng và đầy sinh lực” và là “một đề tài được ca ngợi nhiều trong văn chương, được thể hiện nhiều trong hội họa”; còn hoa Cúc, do đồng âm với từ Cửu (九) tiếng Hán đọc là (jiǔ) trong nghĩa vĩnh cửu nên được biểu thị như ước nguyện về sự trường tồn, bền bỉ. Cúc còn là biểu tượng cho niềm vui, sự an lạc và viên mãn. Như vậy, có thể thấy, những biểu tượng khác với bát bửu đạo Khổng trên các ô học bờ nóc tiền điện của Thái Hòa Điện đều là những biểu tượng tượng trưng cho sự may mắn, trường tồn và sức mạnh của một thể chế. Ngoài các biểu tượng đó là các biểu tượng khác của đạo Khổng, như là *đỉnh* tượng trưng cho quyền lực của vương triều, là *thảo sách*, tượng trưng cho tri thức và học vấn, hay *đàn tranh*, tượng trưng cho sự phong lưu và trí tuệ.

Điểm đặc biệt nhất của trang trí ô bờ nóc Thái Hòa Điện chính là trang trí ở ô trung tâm (ô số 1) nằm chính giữa bờ nóc. Trang trí này gồm 2 loại quả, được đặt trên khay 3 chân, hai bên có 2 cây đèn và hoa lá quấn quanh. Ý nghĩa của biểu tượng

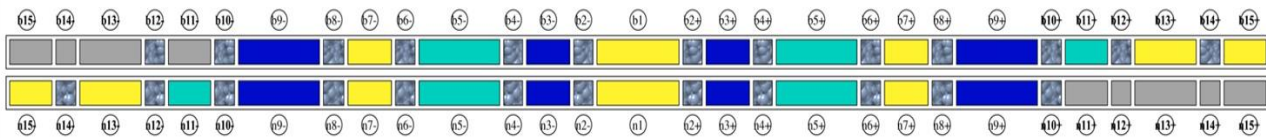
này chưa được đề cập trong bất kỳ một tài liệu nào, mặc dù vị trí của nó có ý nghĩa quan trọng nhất, nếu xét trên thứ tự phẩm cấp so với các biểu tượng còn lại. Theo suy nghĩ của chúng tôi, có thể luận giải ý nghĩa của biểu tượng này qua quan điểm về nhân sinh quan và vũ trụ quan của Nho giáo. Theo đó, số 2 (2 quả) tượng trưng cho Lương Nghi - nguồn gốc của mọi sự vật hiện tượng theo quan điểm vũ trụ quan Nho giáo, khay đế 3 chân tượng trưng cho quyền lực của chính quyền. Từ Lương Nghi vận động sinh ra Tứ Tượng, Tứ Tượng sinh Bát Quái, Bát Quái biến thiên sinh ra mọi sự vật hiện tượng khác, thì ở đây thông qua sự điều hành từ quyền lực vương triều, xã hội sẽ được phồn vinh, vật chất được đủ đầy, được đơm hoa kết trái. Quả cây cũng là biểu tượng của những thành quả đạt được từ bàn tay, khối óc của con người thông qua các hoạt động trồng trọt, vun xới. Dây lá quấn quanh 2 quả biểu thị sự quanh co uốn khúc mà trong tiếng hán gọi là *bàn triển* ý nói sự vui vẻ, dài lâu, trường tồn.

b. Bờ nóc chính điện

Hình 8-9 và bảng 2 trình bày kết quả khảo sát vị trí, cách thức bố trí, màu sắc và chủ đề trang trí bờ nóc chính điện. Cách ký hiệu và bố trí cũng tương tự như bờ nóc tiền điện. Chỉ có một sự thay đổi về sắp xếp là ô học chính điện được trang trí cả mặt trước và mặt sau nên số lượng các ô được trình bày nhiều hơn.

Hình 8. Vị trí bờ nóc chính điện

Hình 9. Bố trí màu sắc ô học trang trí trên bờ nóc chính điện

Bảng 2. Bố trí chủ đề trang trí trên bờ nóc chính điện

Chi tiết trang trí bờ nóc, mặt hướng Nam, chính điện Thái Hòa, phần nửa hướng Tây														Mâm quả, Ô trung tâm (ô 1)
Hoa cúc	Quả lê	Hoa mẫu đơn	Quả lê	Thơ	Quả đào	Đồng tiền kép	Quả măng cầu	Thơ	Quả lê	Hoa cúc	Quả đào	Thơ	Quả phật thủ	
Ô 15-	Ô 14-	Ô 13-	Ô 12-	Ô 11-	Ô 10-	Ô 9-	Ô 8-	Ô 7-	Ô 6-	Ô 5-	Ô 4-	Ô 3-	Ô 2-	
Chi tiết trang trí bờ nóc, mặt hướng Nam, chính điện Thái Hòa, phần nửa hướng Đông														

VẬT LIỆU XÂY DỰNG - MÔI TRƯỜNG

Mắt	Mắt	Mắt	Mắt	Mắt	Quả phạt thủ	Đồng tiền kép	Quả phạt thủ	Thơ	Quả lê	Hoa cúc	Quả đào	Thơ	Quả phạt thủ	Mâm quả Ô trung tâm (ô 1)
Ô 15+	Ô 14+	Ô 13+	Ô 12+	Ô 11+	Ô 10+	Ô 9+	Ô 8+	Ô 7+	Ô 6+	Ô 5+	Ô 4+	Ô 3+	Ô 2+	
Chi tiết trang trí bờ nóc, mặt hướng Bắc, chính điện Thái Hòa, phần nửa hướng Đông														
Hoa cúc	Chữ vạn	Hoa mẫu đơn	Chữ vạn	Thơ	Chữ vạn	Đồng tiền kép	Chữ vạn	Thơ	Chữ vạn	Hoa cúc	Chữ vạn	Thơ	Chữ vạn	
Ô 15+	Ô 14+	Ô 13+	Ô 12+	Ô 11+	Ô 10+	Ô 9+	Ô 8+	Ô 7+	Ô 6+	Ô 5+	Ô 4+	Ô 3+	Ô 2+	
Chi tiết trang trí bờ nóc, mặt hướng Bắc, chính điện Thái Hòa, phần nửa hướng Tây														
Mắt	Mắt	Mắt	Chữ vạn	Mắt	Chữ vạn	Đồng tiền kép	Chữ vạn	Thơ	Chữ vạn	Hoa cúc	Chữ vạn	Thơ	Chữ vạn	
Ô 15+	Ô 14+	Ô 13+	Ô 12+	Ô 11+	Ô 10+	Ô 9+	Ô 8+	Ô 7+	Ô 6+	Ô 5+	Ô 4+	Ô 3+	Ô 2+	

Ô học bờ nóc chính điện Điện Thái Hòa được bố trí tổng cộng 29 ô, kể cả ô trung tâm, (gồm 15 ô chữ nhật, kể cả ô trung tâm và 14 ô hình vuông), mỗi bên bờ nóc là 14 ô (7 ô chữ nhật, 7 ô hình vuông) và những ô này đều được trang trí cả phía trước và phía sau. Vật liệu trang trí sử dụng cho bờ nóc chính điện là sự kết hợp cả vật liệu Pháp Lam và khảm sành sứ. Trong *bảng 5* các ô màu trắng là các ô trang trí khảm sành sứ. Hình thức bố cục, kết hợp giữa thơ và các chủ đề trang trí tĩnh vật. Ô thơ được bố trí ở các vị trí 3±, 7± và 11±, còn lại là các chủ đề kết hợp giữa thực vật và bát bửu Phật giáo. Hiện trạng, có một số ô học đã bị mất (ký hiệu màu xám), ở bờ nóc mặt hướng Nam bị mất 5 ô (từ ô 11+ đến ô 15+), mặt hướng Bắc mất 4 ô (ô 11-, ô 13- đến ô 15-).

Xét về màu sắc, ô đầu tiên (ô trung tâm/ô 1) và ô khóa bờ nóc (ở đây là ô số 15±) đều có màu vàng, giống hệt như trang trí ở bờ nóc tiền điện. Màu sắc các ô đối xứng tuyệt đối với nhau qua trục trung tâm và cũng đối xứng tuyệt đối với nhau qua mặt (mặt hướng Nam và mặt hướng Bắc). Trật tự màu sắc thì không rõ quy luật mà chủ yếu được xác lập theo chủ đề trang trí bên trong các ô học.

Về chủ đề trang trí, ngoài các ô thơ, các ô đều được trang trí đề tài thực vật gồm quả, hoa, chữ Vạn, đồng tiền kép tượng trưng cho sự sung túc, đủ đầy và trường tồn. Các ô chữ Vạn được bố trí ở mặt sau công trình (hướng Bắc). Về mặt cơ bản, đề tài trang trí các ô đăng đối qua ô trung tâm, riêng ô 10± và ô 8± là có sự biến đổi khác quy luật đối xứng. Có một số loại chi tiết xuất hiện nhiều lần như

quả phạt thủ (3 lần), quả lê (4 lần), quả đào (3 lần), đồng tiền kép (4 lần), hoa cúc (6 lần), chữ vạn (13 lần). Đặc biệt, có một số chi tiết, không những được lặp lại nhiều lần mà còn xuất hiện đăng đối qua ô trung tâm và qua mặt (Nam, Bắc) là các trang trí: đồng tiền kép (ô 9± cả mặt Bắc và mặt Nam), hoa Cúc ô 5± (mặt Bắc và Nam). Rất tiếc, có nhiều ô đã bị mất nên số liệu thống kê chắc còn sót nhiều chi tiết có bố cục đăng đối khác.

3. Nhận định về bố cục và trang trí bờ nóc tiền điện và chính điện

Khi xem xét tổng thể bố cục về trang trí bờ nóc của 2 mái tiền điện và chính điện của Điện Thái Hòa, có thể đưa ra vài nhận định chung như sau:

- Về chủ đề trang trí: Đề tài trang trí tiền điện và chính điện có sự phối hợp giữa rất nhiều chủ đề, song đều dựa trên chủ thuyết trị quốc an dân của triều Nguyễn, lấy tư tưởng Nho giáo để trị quốc, lấy Lão giáo và Phật giáo để an dân. Tư tưởng Tam giáo đồng nguyên này được phối hợp rất hài hòa trên trang trí của các ô học. Phía trước tiền điện là các trang trí bát bửu đạo Khổng (đàn tranh, thảo sách), phối hợp với các biểu tượng tượng trưng cho sức mạnh của vương triều (song ngư, đỉnh) và ước mong thế chế bền vững, trường tồn (hoa Mẫu Đơn, hoa Cúc); Chính điện là các trang trí đề tài bát quả và các biểu tượng ước nguyện cho sự giàu có, thịnh vượng và trường tồn của vương triều (quả Lê, quả Đào, quả Phật thủ, tiền đồng, ô chữ Vạn...). Như vậy, rõ ràng có sự sắp đặt rất ý nghĩa giữa

phần trang trí của tiền điện (công trình trước) và chính điện (công trình sau) trong bố cục tổng thể trang trí của Điện Thái Hòa: mặt trước là các môtip trang trí mang tính triết lý của tư tưởng trị quốc, thể hiện sức mạnh của Hoàng đế, của vương triều, còn mặt sau thể hiện ước nguyện cho sản phẩm thu được từ chính sách trị quốc ấy;

- *Về bố cục màu sắc và tính đăng đối:* Bố cục có tính đăng đối tuyệt đối về màu sắc, ô trung tâm ở giữa luôn là màu vàng, tượng trưng cho hành Thổ, trung tâm của vũ trụ và cũng đại diện cho Hoàng đế. Ô khóa bờ nóc cũng được bố trí màu vàng, tạo nên một chỉnh thể hoàn chỉnh của một quốc gia bên trong có thể tồn tại cùng nhiều dân tộc, nhiều vùng miền, nhưng chỉnh thể của quốc gia, từ trung ương tới địa phương đều dưới sự cai trị của vương triều. Xét về bố cục màu sắc, tính đăng đối đã được xác định rõ, sự đăng đối ở đây không chỉ qua trục dọc, qua ô trung tâm, mà còn đăng đối tuyệt đối qua mặt, giữa mặt trước và giữa mặt sau của bờ nóc;

- *Về chất liệu trang trí:* Chất liệu trang trí cũng được phân biệt phẩm cấp. Ở Tiền điện, toàn bộ các ô hộc đều được làm bằng pháp lam, còn ở chính

điện, vật liệu trang trí sử dụng là sự phối hợp giữa pháp lam và khảm sành sứ.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Nguyễn Hữu Thông (2001), “Mỹ thuật Huế nhìn từ góc độ ý nghĩa và biểu tượng trang trí”, *NXB Thuận Hóa, Huế*.
2. Nguyễn Tiến Cảnh, Nguyễn Du Chi, Trần Lâm Biên, Chu Quang Trứ (1992), “Mỹ Thuật Huế”, *Viện Nghiên cứu Mỹ thuật-Trung tâm Bảo tồn di tích Cố đô Huế, tháng 10*.
3. Lý Lược Tam, Huỳnh Ngọc Trảng (dịch và biên soạn) (1996), “800 mẫu hoa văn đồ cổ Trung Quốc”. *NXB Mỹ thuật, tháng 5*.
4. Báo cáo phương án thiết kế phục hồi phần trang trí trên mái công trình Phú Văn Lâu, *Huế 09/2015*.
5. Báo cáo khoa học “Quy trình triển khai và những phát hiện mới trong quá trình thực hiện dự án tu bổ, phục hồi di tích Phú Văn Lâu”, *Trung tâm TKCN XD miền Trung - Viện KHCN Xây dựng, Huế 12/2016*.

Ngày nhận bài: 30/6/2019.

Ngày nhận bài sửa lần cuối: 09/12/2019.